

**ŞƏFA MURADOVA**

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, dissertant*

*Bakı ş. İstiqlaliyyət küç.26.*

*e-mail: [shafamuradova@mail.ru](mailto:shafamuradova@mail.ru)*

## **AZƏRBAYCAN TƏSƏVVÜF POEZİYASINDA QƏM RƏMZİ**

**Açar sözlər:** *təsəvvüf, qəm, poeziya, sufizm, mətn*

**Ключевые слова:** *мистизм, скорбь, поэзия, суфизм, текст*

**Key words:** *mysticism, grief, poetry, sufism, text*

Klassik Azərbaycan poeziyasını sufi rəmzləri olmadan şərh etmək mümkün deyildir. Təsəvvüfi düşüncələrin təzahür etdirilməsi üçün söz ustalarının simvollarından geniş istifadə etmələri məlumdur. Rəmzlərdən istifadə bu və ya digər fikrin daha dolğun və maraqlı əks olunması üçün zəmin yaradır. Klassik poeziyada müraciət etdilər hər bir təsəvvüfi rəmzin xüsusi məna yükü mövcuddur.

Ümumiyyətlə sufi rəmzləri dedikdə nə başa düşülür? Sufizmin mahiyyətini açmaq üçün Mövlana Cəlaləddin Ruminin bir fikrini yada salaq: “Allah bizi ondan ötrü yaratdı ki, bizim köməyimizlə həqiqət dərk olunsun” [17, s.43].

Əslində, sufizm bütövlükdə bu fikrin üzərində qurulmuşdur desək, yanlışdır. Yəni Allah yaradan biz isə yarananıq. Həqiqət Allahdır. Onu dərk etmək bizim vəzifəmizdir. Biz bu vəzifəni necə yerinə yetirməliyik? Təsəvvüf öz yolu ilə bunu öyrənir və öyrədir, bunlar təsəvvüf terminləri vasitəsi ilə izah edilir. Fikrimizcə, təsəvvüf ədəbiyyatı dedikdə ilkin olaraq hər hansı bir sənətkarın bu və ya digər təriqətin daşıyıcısı olmaq fikri deyil, hansısa deyim tərzinin sufiyanə şəkildə təzahür etməsi düşüncəsi yaranır. Buna görə də biz müraciət etdiyimiz əsərləri müəllifini təriqət baxımından ayırmadan araşdırmışıq. Bir çox şairlərin əsərlərində rast gəlinən yüzlərlə rəmzlərdən biri olan qəm simvolunun klassik ədəbiyyat nümayəndələrinin yaradıcılığında istifadə edilməsini tədqiqata cəlb etmişik. İlkin olaraq təsəvvüfdə qəm simvolunun açıqlamasına nəzər yetirək:

Qəm – ərəbcə kədər, üzüntü anlamına gələn bir kəlmə, məşuqun həsrətində qarşılaşdığı maneələr, aşiqin məşuqunun uğrunda sehvə-sehvə qatlandığı çətinliklər və sıxıntılar [18, s.77]. Məşuqunun tələbi və ona qovuşmaq məqsədi ilə tam çalışması (himmət göstərməsi) [6, s.56].

Məlum olduğu kimi şəriətdə bu dünyaya vurğun olmaq bəyənilən xüsusiyyətlərdən deyil. Belə ki, bu dünya insan məxluqunun sınaq məkanıdır. Bəqa aləminin rahatlığı bu dünyanın əziyyətlərinin mükafatıdır. İnsan övladının bəlaya düşər olması onun günahlarından təmizlənməsi üçün bir vasitə kimi dəyərləndirilir. Mövlasını dağlar, daşlar ilə çağıraraq zikir edən böyük sufi şairi Yunis Əmrə "dünya halını bilərək" yaradıcılığında bu dünyanın dərd xanəgahı olması fikrini belə ifadə etmişdir:

Yunus bir dərd ilə ah et, qəhr evində neylər rahat,

Bu dərdə dərman kəffarət bir ah ilə suzdan gəlir [16, s.25].

Kişvərinin aşağıdakı beyti də Ynis Əmrənin fikri ilə səsləşir:

Ey könül, dünya evində istəmə abadlığı

Kim, anun bünyadıdır əslində bibünyadlığı [10, s.45].

Əgər mövzu klassik ədəbiyyatımızda qəm rəmzinin işlənməsidirsə, bütün zamanların “aşıqi-sadiqi” Füzuli qəmindən mütləq şəkildə söz açmaq lazımdır. Ona görə ki, akademik Teymur Kərimlinin təbirincə desək: Füzuli Azərbaycan poeziya universitetində yeni fakültələr açdı ki, bunlardan ən aparıcısı - Qəm fakültəsi oldu. [9, s.63].

Əskik olmaz gəmimiz bunca ki, bizdən gəm alıb,

Hər gələn gəmli gedər, şad gəlib yanıma [12, s. 261].

“Gerçək aşıqların” qəmi əbədidir, bitməzdir, ətrafında olan bütün şad-xürrəmləri qəmləndirməyə belə yetər və o qəm əskilməz. Çünki bu, ilahi eşqin, ilahi vəslin qəmidir. Bu eşq yolunda sonadək irəliləmək istəyində olanlar nəinki bu cəfadan, əziyyətdən inciyər, hətta düşükləri dərdə dərman axtarmazlar.

Bana dərdün gərək, dərman gərəkmez

Tənümdə səndən özgə can gərəkmez [14, s.292].

Gülşəniyə görə dərdə düşən aşiq (dərd – eşq dərdidir) dərman axatırsa o, həqiqi aşiq deyil. Çünki bu dərdin özü qəm evinə dərman misalındadır.

Səndən nə qəm kim, ey buti – can, yetər mana

Aləmdə şadəm ol qəm ilə, bu yetər mana [15, s.17].

Hidayət yaradıcılığından nümunə gətirilən bu beydə Yaradanın aşiqə qəm yetirməsindən danışılır. Lakin həmin qəm ona bu aləmdə şadlıq verir və aşiq belə şadlığı bütün ömrü üçün ən qiymətli məfhum hesab edir.

Dədə Ömər yaradıcılığında qəm rəmzinin ifadəsi belə təzahür edir:

Biz eşq gəminə şadkamız,

Candan şəhi – eşqə xoş qulamız [20, v.25].

Təsəvvüfdə aşiqi-sadiqlərin mərtəbəsini ucaldan qəm çəkmək ədəbi vardır ki, bu da səbr yoludur. Necə ki Həzrət Əli (ə) kəlamlarının birində deyilir: “Qəlbə gələn hər bir sıxıntıni səbr qalxanı ilə qarşılasan heç bir dərd səni can evindən vurmaz”.

Sufizmdə səbr başa gələn müsibətlərdən dolayı Allahdan başqa kimsəyə şikayətçi olmamaqdır. Təsəffüv əhlinə görə, qul qarşılaşdığı sıxıntıni və bəlalərin verdiyi üzüntünü yalnız Allaha ərz etməli və onun inayətini istəməlidir [17, s.408]. Qulun Allah yanında mərtəbəsi onun düşar olduğu bəlanın böyüklüyündən, könlünə düşən qəmi nə qədər səbrlə çəkdiyindən asılıdır, belə ki, qəlbi ilahi eşqlə döyünən talib başına gələn bəlanın niyəsinə soruşmadan bələdakı sirrin qula gizli qalması şərt ilə rastlaşdığı çətinlik, dərd və acılara təhəmmül etdikcə, Allaq qatında savabları artır. Təsəvvüfdə bütün əzablara Allah liqasını görməklə mükafatlandırılmaq üçün tab edilir. Xəlilinin “Firqətnamə”sində bu fikir belə təzahür edir:

Nuş edüb, nişi fəraqi səbri qıl

Bir gün ola vəsləti – təbdil ilə asan fəraq [13, s.10].

Seyid Yəhyanın fikrincə, səbr insanın hər iki dünyada ona kömək ola biləcək qazancıdır:

درون صد بلا صبرش بود یاد

[19, v.66 a] که در دو جهان عینش بود کار

Yüz bəla içərisində səbri yardımçı olar ki,

Hər iki cahanda qazancı budur.

Quranda deyildi ki kimi “Səbr elədiklərinə görə onlara iki dəfə mükafat veriləcəkdir.” (Qasas/54)

Hər yanə ki, dönər üzüm Yarı görər onda gözüüm,

Çün bu qəmindən qəm yedim, şadanü məsrur olmuşam [9, s.429].

Böyük sufilərdən olan Əbu Səid Hərraz kəlamlarında belə deyilir: “Onların qəlbləri məhəbbətlə doldu və Allahla sevincdən uçub həsrətlə Ona aşiq oldular. Ey həsrətdən həyəcanlananlar, Rəbbinin həsrətindən sıxılan, qəm çəkənlər Ondan başqası ilə sakitlik tapmazlar, Ondan savayısı ilə ülfət etməzlər!”

Təsəvvüfdə bəla gəlincə, bəlanı göndərən Allah, qula şikayət edilməz, şikayət həzrəti Yaqubun etdiyi kimi (Mən dərd-sərimi yalnız Allaha ərz edirəm. yusif/86) yenə bəlanı göndərən Allaha edilər [18, s.323].

Bu dünyada düçar olduğu bəlanı səbrlə qarşılayan salik üçün çəkdiyi qəm könlünə fərah misalındadır:

Ey Füzuli, ahu nalən incidibdir aləmi,

Gər bəlayi-eşq ilə xoşnud isən, qovğa nədir? [12, s.316].

Böyük hürufi filosofu İmadəddin Nəsimidən gətirdiyimiz nümunə bu fikri təsdiqləyir.

Gerçək mühibbə cövrü cəfa çünki yar edər,

Neyçün cəfadən incinə, qəmdən məlul ola? [8, s.16].

Yarın qəmində bulmadı hər bisəfa səfa,

Yarın vəfasını nə bilir çəkməyən cəfa [4, s.13].

Həzrət Əli (ə) buyurur: “Çox gülənin qəlbi ölər.” Qəlbi diri saxlamaq, onu ilahi sevgi ilə arındırmaq üçün qəmlə aşına olmaq lazımdır ki, Şeyx İbrahim Gülşəni yaradıcılığında bu məqam aşağıdakı kimi təzahür edir:

Ğəmindür ləzzətü eyşüm məzaqi

Könül andan derəm şadan gərəkməz [15, s.117].

Gülşəni qəmin həzzindən danışır. Şairə görə məşuqun qəmi könlü üçün ləzzət misalındadır, ona görə də könlünün şad olmasını heç istəmir.

Hidayət yaradıcılığında da eyni fikrin təzahürü ilə rastlaşırıq:

Yarın ğəmi sevdi məni, mən həm anı sevdim,

Qoyun biz ikini birə, sevən sevənindir [14, s.293].

Zövqi – eşqin ki qəmi dünyəvü üqbəyə dəyər,

Bu könül təxtinə sultan dedilər, gerçəkmiş [4, s.45].

Həqiqiyə görə eşq zövqünün qəminin dəyəri bu dünya və əbədiyyət misalındadır, belə olduğu halda, eşqin qəmi ilə dolan könülü sultan adlandırmaq olar. Aşiq eşqə düşürsə qəm çəkməlidir, bu labüddür. Sufilərin təbirincə, bu, qəm zövqü adlanır. Bu zövqün dünya və üqba ilə dəyərləndirilməsinə gəlincə sevən aşiq qəm

çəkir – zikr edir, yəni bu dünyanın çirkabından uzaqlaşır. Eyni zamanda bu dünya o biri dünyanı qazanmaq üçün vasitə olduğundan, aşiq həm də əbədiyyat yolunu seçmiş olur.

Nəsimi eşq bəlasını görməyən, hicran qəminə düçar olmayan şəxsi "xəstə" hesab edir, həm də yüngül xəstə yox, sağalmaz xəstə.

Çəkməyən eşqin bəlasın, görməyən hicrin qəmin,  
Dərdi dərmansızdır anın, çarə yox dərmanına [9, s.19].

Aşıq, cövrü cəfavü dərdü qəm  
Zövqü şadi, hüsnü xülqü naz ola [7, s.25].

Eşq yoluna qədəm qoyan müridin bir istəyi var: Allahın onun üçün qərar verdiyi ömür yolunda bütün varlığı ilə məşuqu üçün çalışmaq, çəkdiyi iztirabın, kədər və həsrətin mükafatını almağa layiq olmaq. Qəm çəkmək bunun üçün ən mötəbər vasitədir. Necə ki Kişvəri deyirdi:

Kişvəri qaçmaz qəmindən necə kim, var canı kim  
Yüz çevirməz ləşkəri sultanidən ehsan görüb [12, s.17].

Kişvərinin fikrincə, nə qədər ki, canında taqət var, aşiq olan kəs sevdiyinin qəmindən qaçmamalıdır. Çünki qəm aşiqə Allahın ehsanıdır.

Şəha, qəmində çü düşdü bəyani – eşqə könül,  
İrişdi mərtəbeyi – laməkani eşqə könül [4, s. 60].

Ey şah könlüm sənin qəmində eşq bəyanına ki düşdü, laməkani – eşq mərtəbəsinə çatdı. Can sənin vüsalından əbədi həyat tapdığı üçün mənzili əbədi eşq oldu. Həqiqinin bu şeiri sufi salikinın fənadan bəqaya gedən uzun yolunu cizgiləyir: İnsan dünyaya gəlir. Vəhdətdən aralı düşür. Aşıqindən ayrıldığı üçün qəm çəkir. Bu qəm onun eşqini artırır. Eşqə aludə olma onu ən yüksək mərtəbəyə çatdırır. Bu dünyadan üz çevirməklə, əsl sadıq aşiq olan salik vüsal məqamına yetir. Nəhayət əbədiyyətə – bütün ömrü boyu can atdığı ölməz eşqə qovuşur.

Şeyx İbrahim Gülşəninin yaradıcılığında bu istilahın məqamına diqqət edək:

Rövşəninin qəmiymiş Gülşəninini şad edən  
Ondan özgə dilənməz çün könlünə bulmaq fərəh [15, s.300].

Gülşəninini şad edən Rövşəninin qəmi imiş. O qəm şairin könlü üçün fərəh misalındadır. Ona görə də başqa şadlığı könlü qəbul etmir. Başqa fərəh deyəndə, şair dünya sevincini nəzərdə tutur. O sevinc ki, nəfsin qalibiyyəti ilə əldə olunur. Sufiyana kədər belə fərəhdən üstündür. Çünki o kədər saliki Allaha yaxınlaşdırır. Bu yaxınlıq isə mürşid vasitəsilə mümkün olur. "Müəllimdən ötrü çoxluq yoxdur. Yalnız birlik var. Ona vahiddən başqa heç kim kömək edə bilməz". Elə buna görə də sufizmin son və əsas mərhələlərindən olan, üç növdə təsnif edilən fənanın birincisi fəna – fiş – şeyxdir.

Yarın qəmində tərk – cahan etməyən könül  
Ol can deyil ki, xilqət ana cavidan ola [1, s.244].

Şairə görə yarın qəmini şəkərək bu dünyanı, cahan həvəsini tərk etməyən könülə əbədilik verilmir. Şair bu beytdə sufi təbirincə “Allahın əbədiliyini qazanmaq istəyən şəxs gərək bu dünya şövqünü unutsun, onun yolunda qəm çəkməkdən zövq alsın” deyir.

Qeyd olunduğu kimi sufizmdə Allahı tapmaqdan ötrü dünya fənasından uzaqlaşmağın üç yolu mövcuddur. Fikir yolu, zikr yolu, eşq yolu. Sufi rəmzi kimi müraciət olunan Qəm rəmzi fikir yolunun istilahıdır. İnsani ruhun vəhdətdən ayrılıb bu dünyaya gəlməsi ilə bərabər varlığın qəm mərhələsi başlayır. Aşiq, bəndə, salik surət aləmində daim “Şəbi-hicran”ın əzablarını yaşayır, öz məşuqundan ayrıldığına görə möhnət və iztirablara düçar olur, ağır və müztərib hallar keçirir, göz yaşı tökür [2, s.130]. Yaradıcılığının böyük qisminə hürufi təsiri duyulan Cahanşah Həqiqidən gətirilən nümunədə:

Yaxdı Həqiqini qəmi-eşqin fəraq ilə,  
Vəsbindən ayrı çarəvü tədbir bilməzəm [4, s.68].

Eşqin qəmi Həqiqini ayrılıq ilə yandırdı. Bu dərdin sənin vüsəlinə qovuşmaqdan başqa çarəsi yoxdur. Çünki eşqə düşən aşiq əvvəl adımından vüsəl əbədiyyəti haqqında düşünməlidir.

Aşıqın çəkdiyi qəmin, düçar olduğu bəlanın sonunda yarın vüsəli olduğu üçün bu qəm onun qəlbinə həzz verir.

Ya ilahi, Rövşənindən ayrı zari – hüzn ilə  
Gülşəni ki cahanda olmasun adəm qərib [1, s.298].

Sadiq mürid öz müəllimindən ayrılmasını böyük dərd hesab edir və kimsəyə belə ayrılıq nəsib olmasını arzulamır. Rövşənindən ayrılan Gülşəni özünü bütün dünyada qərib hiss edir.

Hidayətə görə aşiq düçar olduğu dərdin qədrini bilməlidir. Əgər belədirsə, həqiqi aşiq ölər, eşq dərindən qurtarmaq üçün dərman axtarmaz.

Dərdinin qədrini bilən aşiq  
Ölür isə dəvaya meyl etməz [14, s.318].

Cahanşah Həqiqi viranə könlündə eşq qəmi xəzinəsi tapır. O xəzinə ki, dünya çirkabından təmizlənməyə, təmiz qəlblə allahı zikr etməyə, nəfsi öldürərək bəqa aləmində rahatlıq tapmağa vasitəçidir:

Viranə könlümü qəmi-eşq etdi çün məkan,  
Bəs gənc bulmuşam dili-viranələrdə mən [4, s.83].

Allaha doğru gedən yolda pillə olan aşıqlıyın mühüm şərtlərindən olan qəm çəkmək anlayışı poeziyada geniş şəkildə təzahür etmişdir. Sufi istilahı kimi qəbul edilən qəm rəmzi klassik poeziya nümayəndələrinin hər birinin deyim tərzinə uyğun şəkildə əks olunmuşdur.

## İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası: [20 cildə] / baş red. M. İbrahimov, H. Araslı, Ə. Mirəhmədov [və b.]; cildi tərt. edən C. Qəhrəmanov; cildin red. K. Allahyarov; Azərb. SSR Elmlər Akademiyası, Respublika Əlyazmalar Fondu, – c. 3. – Bakı: Elm, – 1984. – 542 s.
2. Babayev, Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi / Y. Babayev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – 760 s.
3. Bayramlı, Z., Azərbaycan Övliya Çələbinin “Səyahətnamə”sində / Z. Bayramlı. V. Əzizli. – Bakı: Şərq-Qərb, – 1992. – 384 s.
4. Cahanşah Həqiqi Şeirlər / tərt., müqəddimə və lüğətin müəll.: Ə. Rəhimov, L. Hüseynzadə, Hacı Mail – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006, – 152 s.
5. Göyüşov, N. Quran və irfan işığında / N. Göyüşov. – Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, – 2003. – 286 s.
6. Göyüşov, N. Təsəvvüf anlayışları və dərvişlik rəmzləri – Bakı: Tural-Ə Nəşriyyat Poliqrafiya mərkəzi, – 2001. – 240 s.
7. Həbibli. Şeirlər / toplayanı və tərt. ed. Ə. Məmmədov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 88 s.
8. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / tərt. ed. H. Araslı. – c.1. – Bakı: Lider nəşriyyat, – 2004. – 336 s.
9. Kərimli, T. Görünməyən Füzuli / T. Kərimli. – Bakı: Elm, – 2003. – 112 s.
10. Kişvəri. Əsərləri / tərt. ed., şərhlərin və lüğətin müəll. C. Qəhrəmanov – Bakı: Şərq-Qərb, – 2004. – 176 s.
11. Qurani-Kərim / ərəb dilindən tərc. ed.: Z. Bünyadov, V. Məmmədəliyev – Bakı: Azərənşr, – 1992. 719 s.
12. Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərləri / tərt. ed. və ön sözün müəllifi. A. Rüstəmov – Bakı: Çarşıoğlu, – 2004. – 600 s.
13. Musabəyli, A. Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlili “Firqətnamə”si / A. Musabəyli. – Bakı: Nurlan. – 2007. – 282 s.
14. Paşalı, A. Əfsəhəddin Hidayət və “Divan”ı (tekstoloji-filoloji tədqiqat və mətn) / A. Paşalı. – Bakı: Nurlan, – 2007. – 448 s.
15. Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi. Divan / əlyazma qaynaqları əsasında nəşrə haz. və ön sözün müəll. A. Musayeva – Bakı: Avrasiya Press, – 2006, – 416 s.
16. Yunis Əmrə. Əsərləri / tərt., ön söz və lüğətin müəll. C. Bəydili – Bakı: Öndər – 2004. – 326 s.
17. Cavid, S. Tasavvuf felsefəsi və ya gerçək felsefə / S. Cavid. – Ankara, – 1974. – 441 s.
18. Cebecioğlu, E. Tasavvuf terminləri və deyimleri sözlüğü / E. Cebecioğlu. – Ankara: Rehber, – 1997. – 790 s.
19. باکوی سید یحیی. رموز / الاشارات، مانيسا مراديه، 2906.
20. دیوان روشنی // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əlyazma fondu. B-778. – 138 vərəq.

### **Xülasə**

Klassik Azərbaycan poeziyasını sufi rəmzləri olmadan şərh etmək mümkün deyildir. Təssəvvüfi düşüncələrin təzahür etdirilməsi üçün söz ustalarının simvollarından geniş istifadə etmələri məlumdur. Rəmzlərdən istifadə bu və ya digər fikrin daha dolğun və maraqlı əks olunması üçün zəmin yaradır. Klassik poeziyada müraciət etdirlən hər bir təsəvvüfi rəmzin xüsusi məna yükü mövcuddur.

Ümumiyyətlə sufi rəmzləri dedikdə nə başa düşülür?

Əslində, sufizm bütövlükdə bu fikrin üzərində qurulmuşdur desək, yanılmarıq. Yəni Allah yaradan biz isə yarananıq. Həqiqət Allahdır. Onu dərk etmək bizim vəzifəmizdir.

Məqalədə sufi rəmzlərindən biri olan Qəm rəmzinin Azərbaycan klassik poeziyasında işlənməsindən bəhs olunur. Tədqiqatçı irfani poeziyada təsəvvüf terminlərinin əks olunması, klassik Azərbaycan şeirində rəmzlərin işlənməsi məsələlərini ön plana çəkir. Qəm istilahının ədəbiyyatda təzahürü Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin poetik mətnləri üzərində geniş şəkildə şərh olunur.

**Шафа Мурадова**

### **СИМВОЛ СКОРБИ В ПОЭЗИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МИСТИЦИЗМЫ**

#### **Резюме**

Невозможно интерпретировать классическую азербайджанскую поэзию без суфийских символов. Известно, что мастера слова широко используют символы для выражения мистических мыслей. Использование символов создает основу для более полного и интересного отражения той или иной идеи. Каждый суфийский символ, используемый в классической поэзии, имеет особое значение.

Что вообще подразумевается под суфийскими символами?

На самом деле, мы не ошибемся, если скажем, что суфизм целиком основан на этой идее. Другими словами, Бог создал, и мы созданы. Истина – это Бог. Наш долг понять это.

В статье говорится об использовании скорбя, один из суфийских символов, в Азербайджанской классической поэзии. Исследователь выдвигает на первый план вопросы отражения терминов суфизма в мистической поэзии и развитие символов в классической азербайджанской поэзии.

Проявление термина скорбь в литературе широко интерпретируется на основе поэтических текстов представителей азербайджанской литературы.

**Shafa Muradova**

## **THE SYMBOL OF GRIEF IN AZERBAIJAN MYSTICISM POETRY**

### **Summary**

It is impossible to interpret classical Azerbaijani poetry without Sufi symbols. It is known that wordsmiths make extensive use of symbols to express mystical thoughts. The use of symbols creates a basis for a more complete and interesting reflection of this or that idea. Each Sufi symbol used in classical poetry has a special meaning.

What is meant by Sufi symbols in general?

In fact, we would not be wrong if we say that Sufism is entirely based on this idea. In other words, God created and we are created. Truth is God. It is our duty to understand it.

The article talks about the use of Grief, one of the Sufi symbols, in Azerbaijani classical poetry. The researcher brings to the fore the issues of reflection of Sufism terms in mystical poetry and development of symbols in classical Azerbaijani poetry. The manifestation of the term grief in literature is widely interpreted on the poetic texts of representatives of Azerbaijani literature.

**Redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.02.2024**

**Çapa qəbul olunma tarixi: 24.02.2024**

**Rəyçi: Akademik Teymur Kərimli  
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.**

**tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**